

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Викладено результати дослідження загальнометодологічних проблем оцінки економічної ефективності виробництва на основі чого удосконалено методичний інструментарій її кількісного виміру

Ключові слова: *корисний результат, витрати, економічний ефект, результативність, ефективність*

Постановка проблеми. Для того, щоб успішно вирішувати різноманітні економічні завдання, що стоять нині як перед Урядом, так і перед кожним суб'єктом господарювання, немає іншого шляху, окрім підвищення ефективності виробництва. Проте в цьому не можна сподіватися на випадок. На макро- чи мікрорівні господарством необхідно управляти не лише на основі здорового глузду, але й, перш за все, на суто науковій основі, в повній відповідності з вимогами системи об'єктивних економічних законів розвитку.

Однією з найважливіших умов наукового управління економікою в аграрній сфері є застосування такого методичного інструментарію, який забезпечує отримання точних, достовірних даних щодо стану, тенденцій зміни економічних явищ і процесів. Проте нині діюча система економічного методичного інструментарію, має ряд недоліків. Методи визначення багатьох найважливіших економічних показників – ефекту, ефективності – не дають точних результатів. В наслідок чого нерідко формуються неправильні висновки, приймаються невірні управлінські рішення, що істотно знижує ефективність функціонування аграрної сфери і національного господарства в цілому, а зрештою стримує соціальний і економічний розвиток суспільства. В результаті помилок і прорахунків в економічних дослідженнях недооцінюється глибина кризи в сільському господарстві та її наслідки, недостатньо активно йде пошук шляхів подолання цієї кризи. Виходячи із зазначеного, вважаємо, що існуючу нині систему методичного інструментарію оцінки ефективності виробництва у аграрній сфері необхідно удосконалити, що й зумовило актуальність проведення даного дослідження.

Стан вивчення проблеми. Проблема оцінки економічної ефективності виробництва і в тому числі в аграрній сфері досить широко висвітлена у працях В.Г. Андрійчука, А.Е. Когут, Г.Г. Котова, І.І. Червен, В.Б. Яковлева та інших вчених. Разом з тим, наявність широкого спектру методик оцінки економічної ефективності призводить до отримання різних, а інколи й діаметрально протилежних результатів. Досить часто у науковій літературі ототожнюються взаємопов'язані, проте різні за сутністю категорії результат і ефект, результативність (продуктивність) і ефективність, що в свою чергу відображається на методах їх виміру. Тому в даній праці зроблена спроба удосконалити методичний інструментарій оцінки ефективності виробництва в аграрній сфері на основі уточнення сутності та специфіки формування основних її категорій.

Метою дослідження є розв'язання окремих методологічних проблем економічної ефективності виробництва в аграрній сфері на основі чого удосконалення методичного інструментарію оцінки ефективності.

Результати досліджень. В науковій літературі економічна ефективність виробництва відображена або як максимальний корисний результат функціонування господарства, або як економічність виробництва, або як результативність діяльності певної економічної системи. Проаналізуємо зазначені позиції вчених для уточнення сутності категорії ефективності виробництва і удосконалення методичного інструментарію її кількісного виміру.

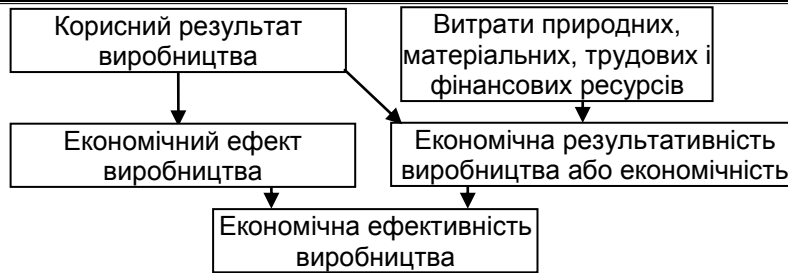
Ототожнення економічної ефективності виробництва з корисним результатом, на нашу думку, є дещо помилковим, проте не без підставним. Результат діяльності – продукт – може бути корисним і даремним, необхідним і зайвим, тому ефективне виробництво – це таке виробництво, що формує лише корисний, необхідний суспільству по кількості і якості продукт – корисний результат. Крім того, в якості результату діяльності використовується валова і товарна продукція, прибуток підприємства тощо. Дані показники є не тільки основними характеристиками діяльності будь-якого підприємства, зокрема: валова продукція – як загальний обсяг виробництва, базис для ринкової діяльності підприємства; товарна продукція (виручка) – як відображення реальної ринкової позиції підприємства, масштабів його діяльності, основний грошовий потік для відтворення виробництва; прибуток – як чистий результат від ринкової діяльності, потенційний обсяг реінвестування, – а й важливими індикаторами для потенційних інвесторів підприємства, його бізнес-партнерів, конкурентів. Отже, корисний результат є однією з необхідних умов ефективності виробництва, базисним показником для визначення економічного ефекту, проте не розкриває повною мірою сутність даної категорії.

Більш повно характеризує ефективність виробництва результативність, яка визначається як співвідношення корисного результату до витрат на його отримання. Адже природні, матеріальні, трудові, фінансові ресурси є кількісно обмеженими і тому суспільству важливо знати якою ціною отриманий даний корисний результат. Однак і дане визначення ефективності є неповним, оскільки характеризує лише одну сторону ефективності – продуктивність використання ресурсів (витрат). Хоча остання є основою для визначення економічної ефективності.

Разом з тим, ринкові механізми господарювання спонукають підприємства, і в тому числі аграрної сфери, залучати фінансові, матеріальні ресурси ззовні (залучений капітал), брати кредити, коротко- та довгострокові фінансові зобов'язання (позичковий капітал), здійснювати пошук інвесторів, бізнес-партнерів тощо, в наслідок чого великого значення набувають абсолютні показники діяльності: валова продукція, чистий дохід (виручка), прибуток, – які є основою для здійснення зазначених вище фінансових операцій. Результативність же не відображає даних показників.

Оберненою за розрахунком до результативності є економічність виробництва. Аналогічно, як і результативність, вона характеризує лише одну із сторін економічної ефективності – обсяг необхідних витрат на виробництво одиниці продукції – і тому повною мірою не розкриває сутності даної категорії. Проте економічність є однією із важливих умов забезпечення ефективності виробництва.

Перед тим, як визначити сутність економічної ефективності виробництва, запропонувати дієвий методичний інструментарій для її кількісного виміру, зупинимось на загальній логічній схемі формування даної категорії (рис. 1).

Рис. 1. Логічна схема формування економічної ефективності виробництва

Джерело: авторська розробка

Як видно з рис. 1, корисний результат від діяльності є базисним показником для розрахунку економічного ефекту і економічної результативності або економічності, які разом і формують економічну ефективність виробництва. Отже, як корисний результат, так і результативність (або економічність) є основними складовими ефективності. Виходячи з цього, є необхідним уточнення змісту даних економічних категорій, а також системи показників для їх кількісного виміру.

Корисний результат, як зазначалося раніше, це вироблена продукція (виконані роботи, надані послуги), яка користується попитом і за кількісними та якісними параметрами відповідає потребам споживачів (суспільства). Основними показниками оцінки корисного результату є наступні:

- валова продукція за мінусом тієї частини, яка не спожита у виробничому процесі підприємства проте залишена для його внутрішніх потреб, або не реалізована на ринку в наслідок невідповідності потребам споживача;
- чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, робіт та послуг;
- прибуток від реалізації продукції, робіт та послуг.

Крім того, для оцінки результату діяльності підприємства можуть застосовуватися і такі показники як доходи від фінансової діяльності, від участі в капіталі, надзвичайної діяльності, а також чистий прибуток. Проте частка перших трьох у сумі доходів сільськогосподарських підприємств є незначною, тому використовувати їх для оцінки результату діяльності вважаємо є недоцільним, оскільки це може лише ускладнити процес кількісного виміру досліджуваної категорії та її динаміки. Щодо чистого прибутку, то застосовувати даний показник у процесі оцінки є також недоцільно з наступних причин:

- він є похідним від валового прибутку (прибутку від реалізації продукції, робіт та послуг);
- більшість підприємств у процесі фінансово-господарської діяльності здійснюють таке планування диверсифікації виробництва (не основної діяльності) і відповідно витрат, щоб весь капітал, як наявний, так і очікуваний у вигляді валового прибутку, працював, в наслідок чого величина чистого прибутку є незначною і повною мірою не відображає результат діяльності підприємства.

Економічний ефект виробництва – це категорія динамічна, сутність якої полягає у рості або прирості корисного результату підприємства. Кількісно економічний ефект визначається за формулою:

$$E = KP_1 - KP_0, \quad (1)$$

$$\text{або } E = \frac{KP_1}{KP_0} - 100\%, \quad (2)$$

$$\text{або } E = \frac{KP_1}{KP_0} \cdot 100\%, \quad (3)$$

де E – економічний ефект виробництва;

KP_1, KP_0 – корисний результат виробництва відповідно у звітному та базисному періодах.

Отже, розрахований за даними формулами показник буде відображати економічний ефект лише у тому випадку, коли значення за формулою 1 і 3 буде додатне, а за формулою 2 – більше 100 %.

Економічний ефект є основою для формування економічної ефективності, виходячи з чого економічна ефективність є також категорією динамічною. При цьому ефективність базується і на результативності або економічності діяльності. Тому є необхідним уточнення сутності і системи показників кількісного виміру даних категорій. Як зазначалося раніше, економічна результативність і економічність це категорії взаємообернені. Перша характеризує обсяг отриманого корисного результату від кожної одиниці витрат (ресурсів), друга – необхідний обсяг витрат на виробництво одиниці корисного результату. В загальному вигляді кількісний вимір даних економічних категорій можна здійснити за формулою:

$$P_v = \frac{KP}{B}, \quad (4)$$

$$\text{або } E_v = \frac{B}{KP}, \quad (5)$$

де P_v – результативність виробництва;

E_v – економічність виробництва;

B – обсяг витрат на отримання корисного результату.

Враховуючи, що зниження витрат виробництва не є основною метою функціонування підприємств, а являється лише важливою умовою збільшення обсягу виробництва корисного результату внаслідок раціональної економії ресурсів у процесі господарської діяльності, вважаємо за доцільне при розкритті сутності економічної ефективності за основу використовувати не економічність, а результативність виробництва. Адже остання безпосередньо відображає і спонукає підприємств до збільшення виробництва споживчих вартостей на основі повної реалізації власного виробничого потенціалу, що в свою чергу сприяє досягненню основної мети виробництва – максимальному задоволенню потреб споживачів у товарах (роботах і послугах).

Наведена у вигляді формули 4 модель оцінки результативності є занадто загальною, щоб на основі неї формувати конкретну систему показників для кількісного виміру даної економічної категорії. Тому необхідним є уточнення складу витрат для отримання корисного результату. Поділяємо позицію вчених, що в аграрній сфері витрати необхідно розділяти на застосовувані (авансований капітал) і виробничо спожиті. Величина останніх дорівнює розміру застосовуваних ресурсів, помножених на швидкість їх обороту. І оскільки в сільському господарстві навіть один і той же виробничий процес може здійснюватися з неоднаковою швидкістю обороту ресурсів, то цим і зумовлюється необхідність визначати окремо показники результативності використання застосовуваних і виробничо спожитих ресурсів (рис. 2).

Рис. 2. Система показників економічної результативності виробництва

Джерело: розроблено на основі [2].

Таким чином, економічна ефективність – це категорія динамічна, а точніше приросна як економічний ефект, і разом з тим, вона є відносною категорією як економічна результативність. Виходячи з цього, сформовано власний підхід до розкриття сутності економічної ефективності виробництва, зокрема, вважаємо, що це категорія, яка відображає відносний ріст або приріст результативності виробництва відносно базового періоду. При цьому необхідною умовою констатування факту про наявність економічної ефективності є ріст або приріст корисного результату діяльності підприємства. У загальному вигляді кількісний вимір економічної ефективності здійснюється за формулою:

$$EE = \frac{KP_1 \div KP_0}{B_1 \div B_0} \cdot 100\%, \quad (6)$$

$$\text{або } EE = \frac{P_{B1}}{P_{B0}} \cdot 100\%, \quad (7)$$

$$\text{або } EE = \frac{P_{B1}}{P_{B0}} - 1 \cdot 100\%, \quad (8)$$

де EE – економічна ефективність виробництва;

P_{B1} , P_{B0} – економічна результативність виробництва відповідно у звітному та базисному періодах.

Отримане за формулами 6 і 7 значення повинно бути більше 100 %, а за формулою 8 – додатне. Лише в такому разі є підстави стверджувати про наявність економічної ефективності виробництва. Більш детальна система показників економічної ефективності зображена на рис. 3.

Рис. 3. Система часткових показників економічної ефективності виробництва
Джерело: авторська розробка.

В зазначену систему показників не включено показники росту чи приросту корисного результату діяльності підприємства, однак у процесі кількісного виміру економічної ефективності дані показники не лише повинні бути розраховані, а й за їх значеннями (додатне чи від'ємне) приймають рішення щодо розрахунку безпосередньо показників ефективності. Зокрема, якщо за досліджуваний період приросту корисного результату не виявлено або навіть відбулося зниження його величини, то про ефективність не може йти мова. У даному випадку розраховувати безпосередньо показники ефективності можна лише в цілях аналізу причин, які зумовили відповідний стан господарювання.

Узагальнюючими показниками економічної ефективності виробництва є система коефіцієнтів співвідношення темпів росту результативності застосовуваних ресурсів і виробничо спожитих ресурсів, які у своїй сукупності формують загальний коефіцієнт економічної ефективності. Дана система показників, а також загальний показник ефективності зображено на рис. 4.

Рис. 4. Система узагальнюючих показників економічної ефективності виробництва

Джерело: розроблено на основі [1].

Для кількісного виміру загального коефіцієнта економічної ефективності застосовують наступну формулу:

$$K_{EE} = \frac{IP_{зр}}{IP_{оп}} \cdot \chi_{оп} + \frac{IP_{тр}}{IP_{зп}} \cdot \chi_{зп} + \frac{IP_{оз}}{IP_{а}} \cdot \chi_{а} + \frac{IP_{обз}}{IP_{мв}} \cdot \chi_{мв}, \quad (9)$$

де K_{EE} – загальний коефіцієнт економічної ефективності виробництва;

$IP_{зр}$, $IP_{тр}$, $IP_{оз}$, $IP_{обз}$ – темп росту результативності використання відповідно земельних, трудових ресурсів, основних та оборотних засобів;

$IP_{оп}$, $IP_{зп}$, $IP_{а}$, $IP_{мв}$ – темп росту результативності відповідно орендної плати, заробітної плати, амортизації та матеріальних витрат;

$\chi_{оп}$, $\chi_{зп}$, $\chi_{а}$, $\chi_{мв}$ – частка відповідно орендної плати, заробітної плати, амортизації та матеріальних витрат у виробничих витратах підприємства.

Якщо значення загального коефіцієнта економічної ефективності становить більше 1, це свідчить про ефективне функціонування підприємства; якщо менше 1 – підприємство працює неефективно; якщо рівне 1 – стан господарювання на підприємстві не зазнав змін відносно базисного періоду.

Висновки. Економічна ефективність виробництва – це категорія, яка відображає відносний ріст або приріст результативності відносно базового періоду. Необхідною умовою ефективного господарювання є ріст або приріст корисного результату на підприємстві.

Перспективи подальших досліджень: удосконалення методичного інструментарію кількісного виміру основних чинників формування економічної ефективності виробництва.

Список використаних літературних джерел:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 52-63.
3. Братанич М.В. Визначення сутності економічної ефективності та класифікація її видів / М.В. Братанич, Т.В. Полозова // Економіка промисловості. – 2010. – № 4. – С. 153-155.

4. Гончарук А.Г. Моделювання комплексного показника економічної ефективності промисловості України / А.Г. Гончарук // Економіка промисловості. – 2005. – № 4. – С. 52-55.

5. Когут А.Е Экономическая метрология./ А.Е Когут – Л.: Наука, 1990. – 192 с.

6. Лагодієнко В.В. Методологічні аспекти аналізу ефективності агропромислового виробництва регіону / В.В. Лагодієнко // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 84. – С. 96-99.

7. Прядко В.В. Економічна ефективність виробництва товарів народного споживання: методологія і практика управління. Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.07.01 / В.В. Прядко; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2005. – 29 с.

8. Турило А.М. Економічна суть і особливості формування статичних показників результативності і продуктивності / А.М. Турило, А.А. Турило // Економіка промисловості. – 2005. – № 3. – С. 110-114.

9. Червен І.І. Методологічні аспекти оцінки економічної ефективності агропромислових формувань / І.І. Червен, Е.В. Червен, О.О. Чебан // Економіка АПК. – 1996. – № 9. – С. 35-36.

10. Яковлев В.Б. Анализ эффективности сельскохозяйственного производства. / В.Б. Яковлев, Г.Н. Корнев – М.: Росагропромиздат, 1990. – С. 5-12.

СВІТЛИШИН Ігор Іванович – кандидат економічних наук, доцент Житомирського національного агроекологічного університету.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2012 р.